

КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ

Проблема виникнення конфліктних ситуацій у міжетнічних стосунках є актуальною для багатьох країн світу. Її активізація на сучасному етапі пов'язана передовсім із загальносвітовими глобалізаційними процесами, за яких поряд із збільшенням економічної та фінансової взаємозалежності країн, інтернаціоналізацією господарського життя, регіональною кооперацією відбувається посилення тенденцій до фрагментації і локалізації світу, етнополітичної суверенізації та культурної сегментації. Ці об'єктивні процеси суспільних трансформаційних процесів дедалі частіше супроводжуються гострими конфліктними проявами: вибухами ксенофобії, ненависті до інших рас, націй та релігій; насильницькими злочинами, протиправними діями угруповань вкрай радикального спрямування.

Актуалізація феномена неприйняття «іншого» — чи цивілізації, чи культури, чи релігії або навіть іншої особистості та похідних від нього проявів нетолерантності, ворожості та гострих насильницьких конфліктів — відбувається протягом всієї історії людства. Однак за сучасних умов — кризи духовно-ціннісних, соціокультурних орієнтацій людини на тлі стрімкого економічного та технічного прогресу, міжнаціональні та міжрелігійні суперечності, спалахи політичного радикалізму й расової непримиренності — набувають особливо жорстокого вияву, супроводжуючись екстремістськими й терористичними діями. При цьому найбільш небезпечною тенденцією останнього часу стала активізація релігійного чинника у насильницьких міжетнічних конфліктах, перетворення його на інструмент політичної боротьби для нагнітання екстремістських настроїв і здійснення «освячених Всевишнім» терористичних актів.

До початку 90-х рр. в рамках концептуальної дилеми «ми — хороші», а «вони — погані» головним ворогом на Заході розглядався комунізм та країни-послідовники комуністичної ідеї. При цьому мусульманський чинник вважався дещо побічним, увага на якому зосереджувалася в контексті подій на Близькому Сході. Згодом «прокомуністична концептуальна дилема» була замінена теорією «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, яка, зрештою,

звелася до пошуків нового ворога — «мусульманина-терориста». А увага до питань ісламської ідентичності та поширення ісламу актуалізувала проблему пошуку оптимальних моделей міжетнічної взаємодії та запобігання конфліктним ситуаціям.

На тлі поглиблення однієї з найгостріших проблем сучасного глобалізованого світу — посилення міграційних процесів — іслам поступово займає на європейському континенті домінуюче становище, що дає підстави політологам наголошувати на поступовій ісламізації Західної Європи та ймовірній втраті ідентичності. Виходячи з цього, патріарх західного ісламознавства Б. Луїс висловив припущення, що не пізніше кінця нинішнього століття Європа стане ісламською. Навіть якщо відділити ірраціональне тло, яке на психологічному рівні активізує почуття занепокоєння і невдоволення, слід зазначити, що загострення дискусії щодо пошуку оптимальних шляхів співіснування корінного населення та переселенців в цілому проблеми не вирішує. Концепція мультикультуралізму (культурної багатоманітності) в багатьох країнах Західної Європи на сучасному етапі піддається критиці й коригуванню.

Збільшення кількості іммігрантів, перш за все з арабських країн, хоча й має об'єктивні політико-економічні причини, стає дестабілізуючим чинником внутрішньої та зовнішньої політики ряду європейських країн. Адже, крім збільшення або зменшення чисельності населення, даний соціально-економічний та етнокультурний процес супроводжується зміною його етнічного складу, формуванням локальних етнічних спільностей і діаспор, впливає на культурно-побутову сферу й навіть змінює репродуктивні установки населення. Об'єктивні диспропорції у розвитку даних процесів загострюють почуття ворожого ставлення до всього іноземного через страх втратити роботу, опинитися на узбіччі перед «вторгненням чужинців». І якщо концепція культурного плюралізму стала чи не основою державної доктрини в США, де забезпечено повноцінну інтеграцію іммігрантів в американське суспільство та непорушність державних основ, то Західна Європа поступово переорієнтовується на автономію общин, створюючи для іммігрантів ізольовані «національні квартали».

Проблема ускладнюється тим, що за всього розуміння неприпустимості отождення ісламу з тероризмом у масовій свідомості образ «мусульманина-терориста» став досить стійким. Тому нагнітання свого роду «психозу чужоземного вторгнення» та бажання в усіх негараздах звинувачувати «чужинців» посилюють тенденції

ксенофобії стосовно іновірців. Недовіру до мусульман, за опитуваннями середини поточного десятиліття, висловили 39% британців, 67% датчан, 72% голландців, 75% шведів¹. Так, досить поширеними в Іспанії стали погляди відомого політолога Дж. Сарторі, який вважає, що «іслам — це крайність, найбільш далека від європейського мислення через теократичне бачення світу. Його заповіді суперечать принципам плюралістичної системи. Інтеграція його прихильників вкрай ускладнена»². Тому Сарторі висловлює глибоке занепокоєння і закликає врятувати ідентичність європейської держави-нації від зовнішніх загроз з боку глибоко чужої ісламської культури. Намагання європейських інтелектуалів на політичному рівні окреслити консолідовану позицію щодо питань інтегрування ісламу в Європу та оптимізації імміграційного законодавства знайшли своє відображення у Плані захисту прав жителів Європи у боротьбі проти перетворення її на «Єврабію» (даний термін запропонував єгипетський науковець Бат Йєор). Формування такого Плану стане лейтмотивом міжнародної парламентської конференції (14–15 грудня 2008 р.), проведення якої було підтримане членами Європарламенту та депутатами ізраїльського кнесету.

Стосовно Іспанії, яка за останні десять років перетворилася з країни еміграції на країну імміграції, фахівці висловлюють думку про те, що ця проблема повинна вирішуватися не за рахунок притоку мусульманських іммігрантів, зокрема марокканців, а латиноамериканців, які користуються іспанською мовою, сповідують католицизм та легко асимілюються. Посилення антимарокканських настроїв серед населення Іспанії спричинили терористичні акції в Мадриді 11 березня 2004 р., в ході розслідування яких виявився так званий «магрибський слід». А події кінця серпня 2008 р. у Марокко підтвердили зв'язок марокканських терористичних груп з «Аль-Каїдою», що не могло не вплинути на відносини з Іспанією. МВС Марокко нейтралізувало небезпечну терористичну мережу «Фатх аль-Андалус» («завоювання Андалусії»), що діяла в деяких містах королівства і планувала здійснення терактів. Досить нагадати, що Айман аз-Завахірі, сподвижник Усами бен Ладена, у 2007 р. закликав народи країн Магрибу до визволення Андалусії — однієї з південних провінцій сучасної Іспанії, звідки арабів було вигнано в кінці XV ст.

Одним із чинників, що значно посилює проблеми ксенофобії стосовно мусульманського населення, стало форсоване будівництво

мечетей, в яких імами часто закликають до екстремістських дій. Так, після вибуху насильства на Балканах у 90-х рр., що призвів до втрати Югославією державного суверенітету, на території Хорватії, Боснії, Герцеговини, Косово та південно-західної частини Сербії за короткий термін було побудовано понад 160 мечетей, де активізували свою діяльність окремі прихильники ваххабітської течії ісламу. На сучасному ж етапі радикальні проповідники поступово зміщують акценти у бік закликів не до боротьби з «невірними», а до встановлення світового панування ісламу. Наприклад, відоме угруповання «Мухаджирун» на своєму сайті заявляє про бажання побачити чорний прапор ісламу над Великобританією, якій радикальні мусульманські проповідники дали назву «Лондоністан».

Ретельно сплановані заходи політизації релігії призвели до посилення радикальних настроїв серед населення Франції. Наслідком ідеологічної та пропагандистської діяльності представників ісламо-екстремізму стали виступи молоді з мусульманських анклавів Парижу у 2005–2006 рр., що загостило проблему відносин з мусульманським населенням, ворожо налаштованим до правлячого режиму та здатним до самоорганізації. Французький уряд вжив заходів щодо закриття релігійних центрів, які ведуть підривної діяльності, та депортації ісламістських радикалів. Н. Саркозі ще на посту міністра внутрішніх справ ініціював законопроект про вибірковий прийом іммігрантів. Убивство режисера Тео Ван Гога у 2004 р. спричинило вибух обурення населення Нідерландів проти екстремістів від ісламу. Урядова політика відокремлення іммігрантів та наділення мусульманської громади додатковими привілеями стала піддаватися нищівній критиці. Процедура видачі віз у Нідерландах стала більш жорсткою, а підпорядкування голландським законам та правилам суспільної поведінки, вивчення мови — обов'язковими для іммігрантів. Досить жорстку політику стосовно іммігрантів проводить Великобританія, де на рівні державних структур поступово окреслюється тенденція до відходу від застосування терміна «мультикультуралізм» на користь вживання поняття «багаторелігійність». Коли в червні 2007 р. у Великобританії було відвернуто серію терористичних диверсій у Лондоні та Глазго, виконавцями яких мали бути лікарі місцевих шпиталів мусульманської громади, британці з новою силою відчули вразливість від тероризму.

Загалом, прийняти єдине соломонове рішення щодо проблеми імміграції в силу особливостей кожної європейської країни

навіть чи уявляється можливим. Тим більш проблематичним є розв'язання на цій основі проблеми радикального ісламізму та тероризму, яку безпосередньо не можна пов'язувати з питаннями адаптації мусульманських іммігрантів до західного способу життя та норм демократії. У кожній країні існує свій історичний та юридичний контекст щодо іммігрантів, різняться умови їхнього існування та особливості психологічної адаптації. Ряд країн за рахунок іммігрантів вирішують економічні та демографічні проблеми, інші скеровують свої дії на боротьбу з нелегальною імміграцією та розв'язують проблеми щодо другого і третього покоління переселенців. До недавнього часу політику масової легалізації нелегальних іммігрантів проводили Іспанія та Італія. З часом демографічна ситуація стала поступово вирівнюватися. Наприклад, у Франції сьогодні зафіксовані найвищі показники народжуваності серед країн ЄС — 2 дитини на жінку; в Іспанії та Італії — 1,3; у Німеччині — 1,4. Посилення ж заходів безпеки — прийняття більш жорстких законодавчих актів щодо іммігрантів, запровадження квот, посилення прикордонного контролю та примусова депортація нелегалів на батьківщину — в цілому не сприяло розв'язанню проблеми на рівні європейської спільноти.

Оскільки близько 80% міграційних потоків всередині Європи пролягають через Францію, Іспанію, Італію, Великобританію та Німеччину, саме ці країни-члени Євросоюзу виступили найбільш зацікавленою стороною у пошуку спільного вирішення проблеми імміграції в рамках проекту «Європейського імміграційного пакту», представленого в Європарламенті Францією у травні 2008 р. На порядок денний було винесене питання опрацювання єдиних для всіх країн-учасниць принципів регулювання міграційних потоків для більш раціонального їхнього розподілу та ефективного контролю за рухом людських ресурсів. Пакет пропозицій стосовно легальних іммігрантів передбачає селективний підхід, в основу якого закладено перш за все якісні показники: залучення до Європи кваліфікованих кадрів і створення для них гідних умов існування. Визнаючи об'єктивний характер міграційних процесів, представники європейської політичної еліти висловлюють зацікавленість у тому, щоб іммігранти прийняли «європейські правила гри», що на практиці було формалізовано у схваленні «імміграційного контракту», за яким обидві сторони повинні взяти на себе певні зобов'язання. Однак така практика не поширюється на послідовників радикального ісламу, які вороже ставляться до західноєвропейської

системи цінностей і не відмовляються від тактики нагнітання напруженості.

В цілому, різноспрямовані міграційні процеси, діяльність злочинних організацій у сферах наркобізнесу, нелегальної торгівлі зброєю, людьми та ін. — це ті чинники, які мають різний ступінь ризику, однак формують соціальне підґрунтя для визрівання екстремізму й тероризму. Чи є ці процеси характерними для України?

Стосовно нелегальної міграції, яка створює високий конфліктогенний рівень для безпеки держави, то за даними експертів, Україна перебуває на одному з п'яти основних маршрутів незаконного транскордонного переправлення людей у країни Західної та Центральної Європи, що пролягає з країн міграційного ризику через Росію, Україну, Польщу та Словаччину. По суті наша держава стає перехрестям транзитних шляхів мігрантів з Африки, Азії, Середнього Сходу, а останнім часом — і цілої низки пострадянських держав, активність вихідців з яких у прагненні змінити місце проживання — оселитися у благополучній Європі — зростає рік у рік: з початку 2004 р. по травень 2008 р. Державна прикордонна служба України прийняла від прикордонних відомств країн ЄС 3787 вихідців з країн Південно-Східної Азії та 4199 — з СНД. Досить ліберальне міграційне законодавство, незавершеність договірно-правових відносин з окремими країнами та підписана Україною Угода з ЄС про реадмісію осіб, яка повинна вступити в дію, поступово призводять до перетворення держави на країну-накопичувача нелегальних мігрантів.

Одним з небезпечних конфліктогенних чинників, активізація якого може становити потенційну небезпеку для України, є збільшення кількості іноземних діаспор, в яких знаходять притулок іноземці, лише частина з яких офіційно одержала статус біженця. Серед регіонів компактного проживання іноземців фахівці Держприкордонслужби називають Харків і Харківську область, де проживають громадяни В'єтнаму, Київ та Одесу, де мешкають вихідці з Китаю. У Вінниці та області облаштувалися індійська громада та громадяни з Непалу, Бутану та Сомалі. У Донецькому регіоні зафіксовано близько 18 національних громадських організацій та об'єднань вихідців із кавказьких республік (3000 осіб); в Одеському регіоні функціонують сирійська діаспора (1500 осіб) та китайська етнічна група (5000 осіб). Як зазначають експерти, окремі члени іноземних діаспор можуть бути пов'язані з організаторами каналів незаконної міграції. Найбільше занепокоєння

викликають впливові діаспори з В'єтнаму та Китаю, представники яких працюють у Харкові³.

Кількість нелегалів, що осіли на території нашої держави, перевищує загальновизнані європейські норми у 20–25 разів і становить від 700 тис. до 1 млн. осіб⁴. Серед них є прихильники міжнародних екстремістських організацій («Брати-мусульмани», «Хамас», «Хезб ут-Тахрір», «Хезболла», «Kongra-Gel», Ісламський рух Узбекистану та ін.) та вихідці з «регіонів насильства» — Пакистану, Афганістану, Шрі-Ланки, Сомалі, Нігерії та ін. У їхній діяльності простежуються терористичні ознаки: фінансування своїх соратників за кордоном, проведення пропагандистської та вербувальної роботи в земляцтвах, поширення літератури екстремістського спрямування та вивчення можливостей здійснювати терористичні акти проти іноземних представництв в Україні. Пересторога «експорту тероризму» в Україну зумовила те, що «чверть опитаних українців вважає, що не слід дозволяти нікому з представників бідних країн за межами Європи переїздити в Україну, і майже така ж частка дозволяє подібне переселення лише небагатьом людям з цих країн»⁵.

Згідно з даними всеукраїнських опитувань суспільної думки, здійснених Інститутом соціології НАН України, за останні десять років в усіх областях України щорічно спостерігається зниження рівня толерантності до багатьох національностей⁶. При цьому, за даними досліджень рівня толерантності серед населення АР Крим (2001–2004 рр.), відзначається високий індекс ксенофобії стосовно депортованих народів, підвищений рівень нетерпимості до кримських татар та расистські настрої до негроїдів та монголоїдів⁷. Невипадково актуальною є проблема насильницьких дій на расовому та етнічному ґрунті, про що свідчать дані МВС України: за три місяці 2008 р. проти іноземців на території України вчинено 91 злочин.

Дані процеси відбуваються на тлі складної соціально-політичної ситуації в державі. Криза «нестійкої» ідеології і державно-правової системи в Україні є основою для появи опозиційних груп — політичних, соціальних, релігійних, які ставлять під сумнів легітимність чинної влади, всієї системи управління і можуть вдатися до радикалізму, екстремістських засобів тиску. Недосконалість українського законодавства, непрозорість ухвалень політико-економічних рішень владними структурами, слабкість інтелектуальної конкуренції та системного контролю за реалізацією прийнятих

рішень, правовий нігілізм, високий рівень корупції в системі державної влади — всі ці чинники можуть реально порушувати систему суспільних зв'язків, а отже, й творити «суспільство постійного ризику», в якому нетерпимість, вороже ставлення одне до одного, екстремістські дії підтримуватимуться значною частиною громадян. Нині досить чітко окреслюється тенденція посилення сепаратистських настроїв серед населення східних і західних областей України, АР Крим, що підігривається засобами масової інформації для збурення громадської думки стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики.

В АР Крим утворився вибухонебезпечний вузол політичних та соціально-економічних проблем, спотсєрігається панування кримінально-корупційного диктату, а в релігійне середовище інфільтруються представники радикальних течій ісламу (ваххабізму). За даними Рескомітету АРК у справах релігій, станом на 1 січня 2007 р. на території АРК зареєстровано 366 мусульманських релігійних організацій, серед яких один релігійний центр — Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), 5 медресе, 324 мусульманські громади, що входять до складу ДУМК, і 36 автономних мусульманських громад. Без реєстрації статутів здійснюють свою діяльність 612 етнічних мусульманських громад кримських татар і представників інших народів, що традиційно сповідують іслам. Як зазначають експерти, в Криму розпочався процес формування релігійної опозиції, послідовники якої у своїй діяльності спираються на ідеологічні постулати ваххабізму. Активна діяльність арабських місіонерських груп зареєстрована у Бахчисарайському і Білогірському районах АРК, де мусульманський склад населення сягає 25%. Практично в усіх мечетях Бахчисарайського району наявна релігійна література ваххабітського напрямку. В Криму діють місіонерські організації, благодійні фонди, незареєстрована партія «Хізб-ут-Тахрір» (близько 5000 осіб), що, зокрема, загострює внутрішню конфесійні відносини щодо прав власності на культові споруди, земельні ділянки тощо. Так, зіткнення за право контролю над мечетями між представниками ДУМК та прихильниками партії «Хізб-ут-Тахрір» трапились у мечетях Алушти і Судака. Наведені дані свідчать про цілком реальну перспективу подальшого поглиблення конфліктних процесів на півострові за умов неефективної державної політики у сфері етнополітичного розвитку АР Крим.

Безумовно, мир і злагода в суспільстві є основними цінностями, які завжди культивувалися в українському суспільстві, що має

багатоміжковий позитивний досвід взаємозбагачення та взаємовпливу багатьох культур і толерантних відносин між представниками різних національностей і конфесій. Налагодження діалогу культур і релігій задля досягнення продуктивної міжетнічної та міжконфесійної взаємодії повинно стати пріоритетним завданням держави у реалізації етнонаціональної політики. При цьому «забезпечення міжетнічного і міжрелігійного миру та злагоди, недопущення поширення серед населення Автономної Республіки Крим ідеологічних та релігійних течій екстремістського і радикалістського характеру» є одним із стратегічних пріоритетів держави⁸.

¹ Носенко В. Западная Европа и исламизм: противостояние усиливается // Россия и мусульманский мир. — 2008. — № 6(192). — С. 158–179.

² Див.: Lopez Garcia B. El islam y la integracion social // Cuadernos de trabajo social. (Madrid). 2002. Vol. 15. P. 129–130; Atlas de inmigracion marroqui en Espana. P. 433–434.

³ Україна чекає на нелегалів / Кордон. — 2008. — № 4 (48). — С. 15–18.

⁴ Дріжчаний І. Зовнішні фактори впливу на формування державної безпеки України в умовах геополітичної перебудови світу // Виступ на науково-практичній конференції «Оцінка ризиків та загроз національній безпеці в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції» 26 липня 2006 р. — <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish>.

⁵ Стегній О. Ставлення українців до ризику терористичних актів // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2007. — 544 с. — С. 133–137.

⁶ Українське суспільство 1994–2001 рр.: Результати опитувань громадської думки. — К.: МІА-Нодія, 2001. — С. 3–126.

⁷ Араджиони М.А. Исследование современного уровня толерантности населения полуострова и исторического опыта межэтнических и межконфессиональных отношений в Крыму // <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Panchuk/6.html>.

⁸ Рішення РНБОУ «Про виконання Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 8 лютого 2006 року «Про суспільну ситуацію в Автономній Республіці Крим», введене в дію Указом Президента № 822/2006 від 9 лютого 2006 р.